

*Pierre Bourdieu, de éminence grise van de Franse sociologie
(tekening: Jean-Olivier Irisson, www.pages-bourdieu.fr.st)*

Pierre Bourdieu en sociale wetenschappen, in het bijzonder geschiedenis

Bert De Munck, postdoctoraal onderzoeker FWO (VUB)

In januari van dit jaar is Pierre Bourdieu overleden, de éminence grise van de Franse sociologie. Bourdieu kan zonder overdrijving de grootste Franse socioloog (en antropoloog) van na de jaren 1960 worden genoemd, en kennis van zijn werk is voor elke hedendaagse (Franse) sociale wetenschapper onvermijdelijk. In dit artikel wordt de vraag gesteld naar de betekenis van het sociologische en antropologische werk van Bourdieu voor historici. Er zal worden geargumenteed dat zijn inzichten ondanks alle kritiek die er terecht op wordt geuit, nog steeds actueel zijn, en dat ook historisch onderzoek er niet omheen kan. Niettemin doen historici er goed aan een kritische houding aan te nemen. Precies via historisch onderzoek kunnen deze (en andere) sociologische modellen worden ingeschat en bekritiseerd.

Met de dood van Pierre Bourdieu is de progressieve, intellectuele wereld een ware veldheer verloren⁽¹⁾. Zo kan de teneur van de krantencommentaren de dagen na zijn overlijden worden samengevat. Bourdieu werd het intellectueel geweten van links Frankrijk genoemd, de enige wettige erfgenaam van Jean-Paul Sartre⁽²⁾. Anderen noemden hem "un intellectuel franc-tireur", "le sociologue de l'antimondialisation"⁽³⁾. De erfenis van de socioloog en antropoloog wordt daar meteen mee in ethische en morele termen geïdentificeerd, wat hij gedeeltelijk aan zichzelf te danken heeft. De laatste jaren was Bourdieu zich vaker publiek gaan manifesteren en in de in 1996 gestarte reeks *Liber/Raisons d'Agir* gaf hij geschriften in pamfletstijl uit die een relatief groot publiek bereikten maar waarin hij zijn eigen denken zelf enigszins simplificeerde. Tegelijk werd Bourdieu veel onrecht aangedaan. Blijkbaar slaagden de journalisten van dienst - uitzonderingen daargelaten - er niet in zijn sociale engagement met zijn decennialange wetenschappelijke productie in verband te brengen. Verder dan het oprakelen van het belang van *Les*

héritiers (1964) voor de gebeurtenissen in mei 1968 en enkele clichés in verband met de 'hoge en lage cultuur' kwam men in Vlaanderen alvast niet. Dat is jammer, want het denken van Bourdieu is uiterst rijk en verre van uitgeput.

De reserve ten opzichte van zijn wetenschappelijk werk was bovendien vrij voorspelbaar. Rudi Laermans, die toch als een kenner mag worden beschouwd, liet optekenen dat Bourdieu met zijn kritiek op het Franse onderwijssysteem het systeem bekritiseerde waar hij zelf gretig deel van uitmaakte; *"hetzelfde geldt voor zijn kritiek op de canon. Bourdieu is intussen zelf de canon geworden. Hij gedroeg zich als een figuur uit de marge, maar was allang iemand van het centrum"*⁽⁴⁾. Dat Bourdieu zich van die paradox bewust was, bewijzen nochtans de boeken *Homo Academicus* (1984) en *Méditations Pascaliennes* (1997), waarin hij over zijn plaats in de academische instellingen en het intellectuele klimaat reflecteerde. Bourdieu wees er zelf op de spanning tussen de constructie van een wetenschappelijk discours over (voor de betrokken actoren) niet waar te nemen mechanismen enerzijds en de noodzaak (voor de socioloog) de eigen positie te objectiveren anderzijds. De (onmogelijke) opheffing van het conflict tussen objectivisme en subjectivisme kan zelfs de 'meest constante en belangrijkste inzet' van zijn werk worden genoemd⁽⁵⁾. Via het 'habitusconcept' heeft Bourdieu vooral willen aantonen dat de voorstellingen van subjecten enkel kunnen worden begrepen in relatie met de (objectieve) positie die zij in een sociale ruimte innemen. De Franse denker en veldwerker trad daarmee in de voetsporen van Durkheim en Marx, die beiden op hun manier een 'objectivisme' hebben verdedigd, zonder een begrip als bewustzijn - (vals) klassenbewustzijn bij Marx, (onbewust) collectief bewustzijn bij Durkheim - te negeren. Bourdieu weigert aan te nemen dat het gedrag van actoren op deterministische wijze wordt bepaald door maatschappelijke structuren, maar vervalt niet in de subjectivistische benadering, waarin sociale gedragingen louter worden verklaard vanuit voluntaristische of rationale keuzen van autonome individuen. Hij heeft de noties 'spelgevoel', 'sens pratique' en 'strategie' naar voren geschoven, waarop vele Franse sociologen vandaag verder bouwen. Vooral bij die sociologen moet zijn erfenis worden gezocht. Veel verder dan een dialectische opheffing van de twee perspectieven is Bourdieu zelf eigenlijk niet geraakt.

Bourdieu als probleem

Historici hebben 'de veldheer' steeds met veel wantrouwen bejegend, vaak terecht. Bourdieu heeft wel openlijk afstand genomen van macrosociale en onveranderlijke structuren, maar heeft tegelijkertijd begrippen geïkt die een universele geldigheid lijken te claimen. Ook dat is een paradox in zijn denken. Terwijl hij sociale actoren situeert in een specifiek, historisch en contingent sociaal veld ('champ'), worden voor dat veld wel een aantal wetmatigheden naar voren geschoven. Om te beginnen is een veld relatief autonoom, al wordt het minstens gedeeltelijk door de actoren die erin actief zijn zelf gedefinieerd. Velden hebben een soort onzichtbare structuur waardoor de sociale posities en interacties in het veld worden bepaald. In het boek waarin op de

genese van een bepaald veld wordt ingegaan, beperkt Bourdieu zich meteen ook tot het ontstaan van het veld⁽⁶⁾, waardoor niet alleen “*la longue durée*” naar de achtergrond verdwijnt, maar al gauw het verwijt opduikt dat zijn blik nogal teleologisch is en dat de gevonden ‘wetmatigheden’ ten onrechte worden gegeneraliseerd⁽⁷⁾. De frictie tussen historici en Bourdieu kan daarom worden verbonden met een meer algemeen conflict tussen een ‘idiografisch’ perspectief, waarbij het unieke en particuliere (dus historische) wordt beklemtoond, en een ‘nomothetisch’ perspectief, waarbij in sociale theorieën en wetenschappen naar algemene categorieën en wetmatigheden wordt gezocht. Tijdens een ontmoeting tussen Pierre Bourdieu en enkele prominente historici als Arlette Farge en Daniel Roche werd al gauw verwezen naar het debat rond de naar particuliere feiten zoekende Charles Seignebos enerzijds en de naar wetten zoekende François Simiand anderzijds. Volgens Christophe Charle is de slinger vandaag zo ver in de richting van “*l’histoire en miettes*” en “*le tout-culturel*” overgeslagen, dat het tijd wordt weer de confrontatie aan te gaan met meer generaliserende theorieën als die van Pierre Bourdieu “*qui n’a jamais renoncé à tenir les deux bouts de la chaîne de la science sociale: une réflexion théorique en confrontation permanente avec de nouveaux objets empiriques étudiés directement*”⁽⁸⁾.

Waar deze confrontatie het vaakst wordt aangegaan, is in de historische pedagogiek en in historisch onderzoek naar sociale mobiliteit en socialisering. Bourdieu heeft (samen met Jean-Claude Passeron) het begrip ‘reproductie’ geïkt, waarmee het recreëren - via socialisering - van de bestaande hiërarchische en sociale verhoudingen wordt bedoeld. Het centrale begrip daarbij is ‘cultureel kapitaal’, wat slaat op de klassenbepaalde competenties van individuen. Terwijl Bourdieu ten tijde van *Les héritiers* nog dacht dat arbeiderskinderen gewoon over minder cultureel kapitaal beschikten en dat onderwijsinstellingen neutrale instellingen waren die verschillende sociale klassen met elkaar in aanraking brachten, wordt in *La reproduction* gesteld dat onderwijsinstellingen instituten van ‘symbolisch geweld’ zijn. Bourdieu bedoelt daarmee het opleggen van de betekenisystemen van de heersende klassen aan de leden van andere groepen, waardoor deze laatsten de bestaande en voor hen nadelige hiërarchische ordening als vanzelfsprekend en legitiem gaan ervaren. Het resultaat is een ‘verdubbeling van de macht’, omdat degenen die er het slachtoffer van zijn uiteindelijk zichzelf als schuldige van hun mislukking gaan aanwijzen. De kleine groep kansarme kinderen of jongeren die wel slagen, bevestigen voor Bourdieu enkel de mythe dat onderwijs gelijke kansen schept. De cultuur van de dominante groepen wordt dus niet alleen gereproduceerd maar ook gelegitimeerd. Bourdieu koppelt met deze opvatting opnieuw het ‘harde’, marxistische perspectief aan het ‘zachte’ weberiaanse. Het individu wordt niet alleen gesocialiseerd tot een passief en dociel element in de sociale orde, het wordt er via het eigen bewustzijn ook medeplichtig aan gemaakt. Via socialisering worden sociale posities immers verinnerlijkt tot disposities, die instaan voor welbepaalde percepties, voorkeuren en gedragingen.

Ook in die optiek is echter kritiek gekomen op het ahistorische karakter van Bourdieu’s stellingen. Bourdieu heeft met enkele concepten een soort passe-partout-schema ont-

worpen, dat lijkt te impliceren dat de reproductie altijd en overal perfect verloopt en verliep. Niet alleen is het daarbij moeilijk rekenschap geven van verzet en weerstand, de historische ontwikkeling van deze mechanismen blijft steeds op de achtergrond. Vandaar bijvoorbeeld de pogingen van Detlef Müller en Fritz Ringer de structurele verandering in het Europa (Frankrijk, Duitsland en Engeland) van de tweede helft van de 19e eeuw concreter te begrijpen. Müller beschreef de evolutie van een losse verzameling van vaag gedefinieerde instellingen naar 'een gestructureerd geheel van duidelijk afgebakende en functioneel met elkaar verbonden pedagogische instituties'⁽⁹⁾. Onder meer ten gevolge van bureaucratische rationalisatie en sociale hiërarchie ging dit geheel, in Pruisen, als een maatschappelijk systeem fungeren. De diverse opleidingsvormen gingen elk met hun eigen leerinhoud en leerplan de toegang tot de arbeidsmarkt bepalen. Het resultaat was sociale distinctie en een klassengebonden educatief systeem. Ringer heeft voor Frankrijk een soortgelijk proces vastgesteld. Het onderwijssysteem - waaraan een relatief grote autonomie werd toegeschreven - kreeg zodanig veel impact op de tokenning van beroepen dat wordt gesproken van de "*educationalization of the occupational system*", de pedagogisering van het beroepssysteem⁽¹⁰⁾. Het resultaat hiervan is segmentering. Ringer heeft naar voren gebracht dat een onderwijsinstituut net het omgekeerde kan veroorzaken van wat het officieel belooft⁽¹¹⁾. Segmenteringsprocessen zorgen ervoor dat sociale groepen de facto verbonden raken aan een bepaald instituut en aan de mogelijkheden binnen dat instituut: "*Schools and colleges became segmented precisely because this structure enabled them to provide differing experiences and differing acculturation to different social groups, thus damping down, rather than promoting social mobility*"⁽¹²⁾. In plaats van een bepaald maatschappelijk project na te streven, wordt het aanbod aan de vraag aangepast. Kennis wordt voorgeschreven en gedefinieerd als noodzakelijk binnen die sociale groep, terwijl alternatieve kennis wordt uitgesloten. Scholen stippelen daarmee een weg uit, een weg die de sociale orde ten goede komt maar niet noodzakelijk zorgt voor optimale mogelijkheden voor de leerlingen.

Hoezeer deze visies ook verschillen van het reproductiebegrip van Bourdieu, ze waren niet mogelijk zonder zijn werk. Hoewel de klemtoon nu eerder op instellingen dan op structuren ligt, zijn de inzichten van Bourdieu nog steeds bruikbaar. Het belang van de door Bourdieu geïntroduceerde begrippen beperkt zich bovendien niet tot de pedagogische geschiedenis. Bourdieu heeft een algemeen sociologisch kader ontworpen dat zodanig omvattend is dat hij het verwijt krijgt theorieën van collega's te accaparen en - vaak zonder expliciete bronvermelding - over te nemen. Bourdieu zou (in zijn werk) niet alleen te weinig ruimte laten voor verandering en zelfbewuste individuen, hij zou ook neigen naar het 'totalitaire'. In debatten noemt Bourdieu zichzelf nochtans eclecticisch en roept hij op tot een eclecticisch gebruik van zijn eigen theorieën. Uiteindelijk bracht hij zijn theoretisch oeuvre zelfs terug tot een aantal sleutelbegrippen waar anderen creatief mee kunnen omgaan. Naast 'veld' en 'reproductie' moet daarbij het begrip 'habitus' worden vermeld. Slaat veld op de uitwendige (maar onzichtbare), dwingende structuur van relaties tussen posities die op een gegeven ogen-

blik bestaan, dan kan een habitus worden begrepen als de geïnternaliseerde tegenhanger daarvan. Habitus slaat op de duurzame schema's van waarneming en waardering die in de vorm van 'belichaamde' disposities zijn geïncorporeerd. Het is uit de habitus dat het praktisch handelen van individuen voortkomt, het 'spelgevoel', evenals de 'ontologische medeplichtigheid' tussen habitus en veld.

Sinds de verschuiving naar het actorperspectief in de sociale wetenschappen is het begrip habitus eigenlijk 'incontournable', maar veel historici blijven 'actoren' als een soort 'zwarte doos' benaderen, die ofwel de oorzaak zijn van maatschappelijke omstandigheden ofwel het weerloze slachtoffer ervan. Nog steeds zijn actoren of rationeel en bewust handelende individuen die uit zijn op het maximaliseren van het eigen prestige, of het zijn willoze wezens die verblind een aantal rudimentaire driften nalopen. Het habitusbegrip van Bourdieu laat nochtans toe de verwevenheid van structurele realiteiten met subjectieve betekenissen beter te begrijpen. Onder meer in onderzoek naar huwelijksstrategieën verzet Bourdieu zich tegen een anoniem soort structuralisme én tegen het eenduidige gehoorzamen aan expliciete regels: "*Tout commande (...) de poser que le mariage n'est pas le produit de l'obéissance à une règle idéale, mais l'aboutissement d'une stratégie, qui, mettant en oeuvre les principes profondément intériorisés d'une tradition particulière, peut reproduire, plus inconsciemment que consciemment, telle ou telle des solutions typiques que nomme explicitement cette tradition*"⁽¹³⁾. We komen daarmee bij een ander cruciaal begrip uit zijn theoretisch systeem uit: 'distinctie'. Bourdieu gaat in zijn bekende boek *La distinction* niet meteen in op verliefdheid, maar: "*Les affinités électives les plus immédiates en apparence reposent toujours pour une part sur le déchiffrement inconscient de traits expressifs dont chacun ne prend son sens et sa valeur qu'à l'intérieur du système de ses variations selon les classes*"⁽¹⁴⁾. Smaak, zelfs met betrekking tot iets persoonlijks als verliefdheid, hangt af van de plaats (positie) die iemand in het maatschappelijke veld inneemt en van de manier waarop de objectieve condities ervan (tot disposities) werden verinnerlijkt. Via het begrip distinctie kan daarmee ook verandering worden begrepen. Met smaken en voorkeuren, onder meer via consumptie, trachten individuen en groepen zich steeds van elkaar te onderscheiden. Voor een beter begrip daarvan moeten de verschillende soorten kapitaal worden aangehaald. Voeren individuen en actoren (onbewust) statusverhogende strategieën uit, dan gebeurt dat door het verwerven van verschillende vormen van kapitaal. Naast het evidente economisch kapitaal is er ook sociaal en cultureel kapitaal. Het eerste kan worden begrepen als het sociaal netwerk waaruit individuen (kunnen) putten en dat historisch onder meer kan worden gesitueerd in het belang van familiale netwerken en netwerken tussen burens. Catharina Lis en Hugo Soly, bijvoorbeeld, hebben niet enkel geopperd dat er een omgekeerd evenredige relatie bestond tussen hechte familiale netwerken enerzijds en een intens buurtleven anderzijds, maar hebben ook gesuggereerd dat relaties met burens belangrijker werden naarmate werd afgedaald op de sociale ladder, dat wil zeggen naarmate er minder economisch kapitaal voorhanden was⁽¹⁵⁾. Het hoger reeds aangehaalde cultureel kapitaal is complexer en kan in drie vormen

Bourdieu zag onderwijsinstellingen als instituten van 'symbolisch geweld'

voorkomen: in belichaamde staat, dat wil zeggen in de vorm van in het menselijk organisme 'neergelegde' disposities; in geobjectiverde staat, dus in de vorm van cultuurgoederen als schilderijen en boeken; en in geïnstitutionaliseerde staat, dat in verband moet worden gebracht met het onderwijssysteem en diploma's.

Verwarring is er vaak met betrekking tot een vierde vorm van kapitaal, het symbolisch kapitaal. De neiging bestaat dit symbolisch kapitaal te verwarren met cultureel kapitaal, te meer daar Bourdieu zelf er niet altijd even duidelijk over is. Bourdieu noemt het symbolisch kapitaal: "*Ce capital dénié, reconnu comme légitime, c'est-à-dire méconnu comme capital (...) qui constitue sans doute (...) la seule forme possible d'accumulation lorsque le capital économique n'est pas reconnu*"⁽¹⁶⁾. Enerzijds plaatst hij symbolisch kapitaal specifiek tegenover economisch kapitaal, maar tegelijkertijd lijkt het ook te verschillen van sociaal en cultureel kapitaal. Lezen we het recente *La domination masculine* dan duikt bovendien de term 'symbolische orde' op, die wordt begrepen als een symbolische (of naamgevendende) structuur die op zich indifferente objecten en lichamen van betekenis voorziet. Voor een duidelijk begrip van die symbolische structuur heeft de huwelijksmarkt een soort paradigmatische waarde in het boek. Het is de politieke economie van de huwelijksmarkt die aan de daar uitgewisselde geschenken, objecten en vrouwelijke lichamen betekenis toekent⁽¹⁷⁾. Bourdieu grijpt hier terug naar ideeën rond 'le don' van Marcel Mauss en naar het structuralisme van Claude Lévi-Strauss. Ook in de primitieve, door deze antropologen onderzochte maatschappijen kregen uitgewisselde objecten en gebaren slechts betekenis in de politieke economie van het ritueel. Bourdieu legt daarbij wel sterker de nadruk op dominantie en asymmetrische sociale verhoudingen. Voegen we daar bovendien de visie op taal van Ferdinand de Saussure aan toe, dan is duidelijk dat de rituelen en betekenisstoekennende gebruiken die van elke uitwisseling meteen een machtsspel maken, een arbitraire, differentiële en tegelijk - via het habitusbegrip - onbewuste structuur vormen, bijna een 'symbolische orde' in lacaniaanse zin⁽¹⁸⁾. Via dergelijke inzichten zouden ook historici dieper kunnen ingaan op de relatie tussen de wereld van objecten en materiële goederen enerzijds, en de innerlijke wereld van subjecten anderzijds, vooral dan op de historische evolutie ervan. Als het individu via het aangeleerde spelgevoel anticipeert op de maatschappelijke noden - door te verlangen wat in de bestaande sociale orde impliciet wordt voorgeschreven - dan kan bijvoorbeeld inzicht worden verkregen in delinquentie en ander zogenaamd afwijkend en normoverschrijdend gedrag.

Bourdieu voorbij?

Veel van de door Bourdieu op de voorgrond gebrachte begrippen worden door historici gebruikt, vaak zonder naar Bourdieu te verwijzen of zelfs zonder zich ervan bewust te zijn. In de sociale geschiedenis en de geschiedenis van arbeid(sprocessen) duiken bijvoorbeeld regelmatig de termen *distinctie* en *symbolisch kapitaal* op, vaak

in ge vulgariseerde vorm. Waar wel expliciet aan Bourdieu wordt gerefereerd, gebeurt dat niet zelden in het kader van een soort 'cultural turn', waarbij wordt gewezen op het belang van betekenisgevende praktijken voor (het legitimeren van) bestaande sociale relaties⁽¹⁹⁾. Wat historici te weinig doen is de gehanteerde begrippen problematiseren. Niet alleen is het denken van Bourdieu in de loop der jaren sterk veranderd, maar ook hebben sociologen ondertussen van zijn wetenschappelijk werk min of meer afstand genomen. Een sociologe als Nathalie Heinich doet vanuit de sociologie van de kunst expliciet afstand van het geëngageerde en kritische model van Bourdieu, waarin distinctiestrategieën verbonden worden met verborgen vormen van macht en dominantie. De rol van wetenschappers is niet te beoordelen maar te beschrijven en te begrijpen; en alvast de houding van Heinich is vóór alles descriptief, akritisch en relativistisch⁽²⁰⁾. Volgens Heinich verwijst alles bij Bourdieu naar een unidimensionele wereld en wordt de diversiteit van de manier waarop verschillende actoren de werkelijkheid ervaren en waarderen er miskend. Om op de pluraliteit van door actoren aangewende gezichtspunten en perceptiekaders vat te krijgen, valt Heinich terug op de veelbesproken conventietheorieën van Boltanski en Thévenot. Meer dan tegen Bourdieu hebben deze laatsten zich evenwel afgezet tegen (neo)klassieke economen die de coördinatie tussen verschillende actoren louter begrijpen als het resultaat van vraag en aanbod. Voor Boltanski en Thévenot, en voor een heleboel wetenschappers die zich op hun model baseren, gaan aan (economische) cont(r)acten en interacties steeds conventies vooraf. De sociale en economische werkelijkheid bestaat niet uit ontelbare, atomische individuen die elkaar op een vrije en transparante markt ontmoeten. Over de kwaliteit van producten zowel als over de competenties van producenten kan maar overeenstemming worden bereikt op basis van gemeenschappelijke (onbewuste) principes. Anders geformuleerd: een 'akkoord' tussen actoren is pas mogelijk als het gebaseerd is op "*un principe supérieur commun*". Elk dergelijk principe fundeert wat zij noemen 'une cité', het begrip dat in zekere zin 'veld' vervangt. In een 'cité' komt een legitieme orde tot stand en worden de eisen waaraan een "*principe supérieur commun*" moet voldoen expliciet gemaakt. Zes modellen hebben de socioloog en de econoom aldus onderscheiden, alle gebaseerd op een welbepaalde politieke filosofie, met name "*la cité inspirée*" (Augustinus); "*la cité domestique*" (Jacques-Bénigne Bossuet); "*la cité de l'opinion*" (Thomas Hobbes); "*la cité civique*" (Jean-Jacques Rousseau); "*la cité industrielle*" (Claude Henri de Saint-Simon); en "*la cité marchande*" (Adam Smith)⁽²¹⁾.

Zoals bij Bourdieu binnen een bepaald veld aan objecten en gedragingen betekenis en waarde wordt toegekend door een 'symbolische orde', zo wordt binnen deze 'cités' aan particuliere personen een zekere status toegekend door middel van zogenaamde 'objecten', die het mogelijk maken actoren in een orde onder te brengen. Deze objecten kunnen bestaan uit economisch kapitaal, maar ze kunnen ook immaterieel zijn, en de vorm aannemen van vaardigheden, gewoonten, regels en codes. Via de zogenaamde objecten veranderen 'cités' in ideaaltypische werelden waarin 'objectieve' oordelen mogelijk zijn over wat rechtvaardig en onrechtvaardig is. 'Le spectre de Bourdieu' blijft

duis rondwaren. Net als bij Bourdieu's 'symbolisch geweld' wordt ondanks objectieve verschillen en ongelijkheden een zekere harmonie geconstrueerd, en worden bestaande hiërarchieën als natuurlijk voorgesteld. Niettemin wordt Bourdieu intussen verweten dat hij enkel maar de keerzijde van het grote orthodoxe verhaal van de vrije markt heeft geschreven, terwijl de economische orthodoxie al lang wordt bekritiseerd vanuit heterodoxe opvattingen van de economische werkelijkheid. Volgens Olivier Favereau is het de verdienste van Bourdieu dat hij door het gebruik van economische termen (kapitaal, markt, investering, contract...) de confrontatie tussen economen en sociologen heeft mogelijk gemaakt, maar is zijn verhaal tot een 'orthodoxie van de kritiek' verworden, die als een soort schaduwzijde de echte orthodoxie zelfs in stand helpt houden.

De kern van de zaak blijft evenwel de problematische verhouding van het individu tot een groep. De Franse econoom is van mening dat een van de voornaamste uitdagingen bestaat uit het rekenschap geven van beslissingen van of in naam van een welbepaald collectief. In principe is een nationale economie net zo goed een veld als een huishouden of een onderneming. De kwestie is dat deze laatste 'beslissingsplaatsen' zijn, in tegenstelling tot het eerste. Een familie of onderneming is een veld maar tegelijk een eenheid die reproductiestrategieën ontwikkelt. Voor een goed begrip daarvan zou het begrip habitus, als tegenhanger van een veld, tekort schieten⁽²²⁾. Bovendien moet habitus zowel rekenschap geven van continuïteit als van verandering, wat eveneens onmogelijk is zonder op individuen te focussen. Conventietheoretici grijpen dan ook naar een methodologisch individualisme terug, zij het dat ze de individuen meteen weer in een collectief geheel situeren en zoeken naar gemeenschappelijke en belichaamde capaciteiten als know-how, sociale vaardigheden, disposities, wederzijdse verwachtingen en impliciete, gezamenlijke waarden en conventies. Opnieuw wordt van Bourdieu afstand genomen zonder dat hij helemaal overboord kan worden geïgoid.

Ook historici zijn niet klaar met Bourdieu. In navolging van sociologisch onderzoek naar hedendaagse ondernemingen, kwaliteitsconstructie, coördinatie op en rond de werkvloer, en naar interne en externe arbeidsmarkten, werden in onderzoek naar ambachtsgilden de jongste jaren eveneens de conventietheorieën geïntroduceerd⁽²³⁾. Verschillende strategieën van producenten worden er in verband gebracht met verschillende 'régimes de valeurs', dat wil zeggen met conventiestructuren die aan objecten en acties een zekere waarde toekennen. De aandacht voor deze ontwikkelingen in de hedendaagse sociologie zou wel eens bijzonder vruchtbaar kunnen blijken, op voorwaarde dat we er voldoende kritisch mee blijven omgaan. De zwakke plekken van de conventietheorieën zijn immers te vinden in het schijnbaar ahistorische karakter ervan, zelfs al worden ze met een dateerbare politieke filosofie verbonden. Het probleem is dat door de betrokken sociologen zelf te weinig op de genese van conventiestructuren wordt ingegaan, net zoals Bourdieu te weinig is ingegaan op de genese van specifieke velden. Daar ligt voor historici precies de uitdaging. In het verlengde daar-

van kan ook de kritiek van Josée Lamoureux op de conventietheorieën worden begrepen. Lamoureux verwijt de conventionalisten dat ze zich te gemakkelijk neerleggen bij de compromissen die er bij voorbaat in worden verondersteld. Volgens Lamoureux wordt ten onrechte gesuggereerd dat voor elk conflict een consensus kan worden bereikt, omdat iedereen er nu eenmaal belang bij heeft de mogelijkheid van gecoördineerde acties te verzekeren. Hoewel ze het bestaan ervan niet ontkennen, zien conventionalisten conflicten inderdaad niet als constitutief voor sociale relaties. Lamoureux dringt er daarentegen op aan uit te gaan van machtsverhoudingen, dominantie en asymmetrische sociale verhoudingen, dat wil zeggen van maatschappelijke conflicten. Terwijl de conventietheorieën teruggaan op het durkheimiaanse consensusmodel, keert Lamoureux met andere woorden terug naar het marxistische conflictmodel: *“Les institutions ne sont pas principalement des modes de coordination visant à surmonter l’incertitude. Elles expriment des conflits qui débouchent certes sur des compromis, mais qui relèvent d’une dynamique sociale beaucoup plus fondamentale que ne laisse entrevoir l’analyse en terme d’ordre de justification et de mondes”* (24).

Kortom, het lijkt wel of het aloude conflict tussen degenen die de klassenstrijd voorstaan en de zogenaamde corporatisten, in een nieuwe vorm opduikt. Het kan dus goed zijn terug te grijpen naar Bourdieu, die ten slotte een werkbaar compromis tussen Marx en Durkheim had gevonden. Bovenal echter kunnen zowel conflicten als collectieve identiteiten en coördinaties via de geschiedenis en de ontwikkeling ervan worden benaderd. Historici kunnen niet enkel van de sociologische begrippen gebruik maken maar kunnen ze vanuit de geschiedenis ook kritisch bekijken. Hoe, wanneer en waarom is welke conventiestructuur ontstaan, of hoe en onder impuls van welke factoren zijn welbepaalde (relatief) autonome velden kunnen ontstaan? Bourdieu zelf heeft inderdaad de neiging te vertrekken van één veld (in een primitieve maatschappij), dat zich doorheen de geschiedenis opdeelt in verschillende gespecialiseerde en zich autonominerende deelvelden. Dat neigt naar het evolutionaire en teleologische, wat uiteraard botst met de opvattingen van historici. In het bekende essay *Kwaliteit is klasse* van Abram De Swaan wordt de bourdiaanse distinctiezucht bijvoorbeeld gekoppeld aan het civilisatieproces van Norbert Elias⁽²⁵⁾. Dat is een interessant langetermijn-perspectief, maar het houdt dezelfde gevaren in. Net als Elias is Bourdieu (voor historici) belangrijker wegens zijn theoretische inzichten dan voor zijn empirisch onderzoek. In beide gevallen kan enkel historisch onderzoek de waarde van hun modellen en theorieën vaststellen.

Terug naar wat voorafging

Samengevat kunnen we stellen dat het integreren van de sociologische inzichten van Bourdieu in historisch onderzoek geen zwaktebod is, integendeel. De meerwaarde van het interdisciplinaire karakter van historici zou groter zijn mochten ze het gebruik

van theoretische modellen en begrippen kritischer bevragen. Zowel de 'velden' van Bourdieu als de 'cités' van conventionalisten zijn historisch contingente constructies, die enkel vanuit hun geschiedenis kunnen worden begrepen. Hetzelfde geldt voor begrippen als 'distinctie', 'strategieën', 'akkoorden', 'conventies' enzovoort. Door deze begrippen historisch te bevragen zouden historici niet alleen kritisch reflecteren over de sociale theorie die eraan ten grondslag ligt, maar ook over de concepten waar ze zelf gebruik van maken. Gezien het feit dat veel van deze concepten van Bourdieu afkomstig zijn, of dat Bourdieu er alleszins fundamentele inzichten in heeft verschaft, kunnen we nog niet om deze veldheer heen, hoe omstreken hij ook zal blijven. Af en toe moeten we er willens nillens naar terugkeren. Vooral sinds de verschuiving naar het actorperspectief worstelen historici met een aantal impliciete vooronderstellingen die veel van hun inzichten vertroebelen en die een gevolg zijn van een onoordeelkundig gebruik van sociale theorieën. Kunnen conventietheorieën beter rekenschap geven van individueel gedrag, dan blijft bijvoorbeeld ook voor hen de vraag naar de incorporatie van conventies en gemeenschappelijke competenties en perceptiekaders bestaan, dus de vraag naar socialisering en opvoeding. Tegelijk blijft Bourdieu net in het denken over educatie en opvoeding actueel. In een artikel rond volwasseneneducatie staat Dirk Van Damme bijvoorbeeld stil bij het begrip strategie. Hij wijst er op de wisselwerking tussen sociale en culturele opportuniteiten enerzijds en de processen die bij primaire actoren tot beslissingen leiden anderzijds. Het perspectief van waaruit die wisselwerking moet worden onderzocht, is voor alles historisch, aldus Van Damme. Gaat hij echter in op de onderliggende 'drive' van actoren om bepaalde stappen (naar volwasseneneducatie) al dan niet te zetten, dan komt hij bij Bourdieu terecht, meer bepaald bij diens kritiek op de zogenaamde 'rational choice theory', die ervan uitgaat dat actoren bewuste, rationele en intentionele beslissingen nemen. Via het begrip strategie kan de tegenstelling tussen de sociale determinatie en de vrije keuze van actoren worden opgeheven. Van Damme neemt daarbij afstand van het begrip overlevingsstrategie omdat het de indruk wekt dat alternatieven uitgesloten zijn. Via de theorieën van James C. Scott komt hij bij het begrip onderhandelingen uit, en bij de autonomie van actoren die in die onderhandelingen op het spel staat. Zelfs de mogelijkheid van individuen zichzelf als autonome entiteit te zien, is historisch contingent, net zoals de perceptie van de eigen mogelijkheden op het eigen traject in te grijpen. De concepten veld en habitus van Bourdieu kunnen als vertrekpunt dienen om hier verder op in te gaan, zij het dat ze empirisch en theoretisch moeten worden verfijnd. Historisch onderzoek moet uitwijzen welk soort habitus voor welke actoren in een bepaalde context dominant werd en waarom. Historici kunnen ook nagaan welke kennis, vaardigheden en houdingen in welke historische context van belang zijn⁽²⁶⁾.

De eerste uitdaging lijkt mij daarom het openbreken van de 'zwarte doos' die actoren nog steeds zijn, niet zozeer om een psychologiserende toer op te gaan, wel om een meer historische toer op te gaan. Wijst Bernard Lahire bijvoorbeeld op de pluraliteit van (de geïnterioriseerde habitus van) actoren, dan komt het er niet op aan voor eens en

voor altijd uit te maken wat de graad van uniciteit of pluraliteit is, maar wel “*de se demander quelles sont les conditions socio-historiques qui rendent possible la production d’un acteur pluriel ou d’un acteur caractérisé par une profonde unicité.*” De coherentie van de habitus of de disposities die erin vervat liggen, hangt immers af van de socialisatie die aan de basis ervan ligt. Hoe meer een individu zich simultaan of successief in niet-homogene of zelfs conflictuele contexten beweegt, en hoe vroeger deze ervaringen bij het individu optreden, hoe meer zijn of haar persoonlijkheid zal worden gekenmerkt door niet-homogene en niet-unitaire disposities en vaardigheden⁽²⁷⁾.

Kortom, historici doen er goed aan de voeling met sociologen en sociale theorieën niet te verliezen en kunnen een meerwaarde aan hun werk geven door de recente evoluties te volgen. De geleende concepten en begrippen zelf moeten echter historisch worden benaderd. Precies historici lijken mij in staat te onderzoeken hoe het interioriseren van objectieve structuren gebeurt, wat de resultaten daarvan zijn en welke evoluties daarin voorkomen. Socialisatie is zowat op alle terreinen cruciaal: in het gezin, in onderwijsinstellingen, in ondernemingen, sociale bewegingen en ambachten, in alle mogelijk subculturen, enzovoort. Overal staat de relatie van het individu met het collectief of de sociale context op het spel. Het is uiteraard onmogelijk voor elke actor elke mogelijke socialiserende context met telkens het cognitief-mentale resultaat daarvan in kaart te brengen, maar historici zijn het aan zichzelf verplicht gedragingen historisch te situeren. Hoe vaak ook wordt herhaald dat we in een vrije en individualistische wereld leven, het gedrag van individuen kan enkel worden begrepen vanuit de historische context waarin ze leven en opgroeien. Vanuit die context kan het huidige, zogenaamde vrije en autonome individu, worden ontmaskerd als een complexe, veelgelaagde, pluriforme en voor de eigen condities (soms) blinde entiteit.

- (1) Goede Nederlandstalige inleidingen in het werk van Pierre Bourdieu: M.-J. DE JONG, Pierre Bourdieu: veldheer van de moderne sociologie. In: M.-J. DE JONG (ed.), *Grootmeesters van de sociologie*. Amsterdam, 1997, pp. 320-359; D. PELS, *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam, 1992.
- (2) Pierre Bourdieu, intellectueel geweten van links Frankrijk, overleden. In: *De Morgen*, 25.01.2002.
- (3) Cf. Pierre Bourdieu vu par la presse internationale. In: *Le Monde*, 25.01.2002.
- (4) Bourdieu et Bourdiable. In: *De Morgen*, 26.01.2002.
- (5) DE JONG, Pierre Bourdieu [...], p. 324.
- (6) P. BOURDIEU, *Les règles de l’art. Genèse et structure du champ littéraire*, Parijs, 1992.
- (7) D. SAINT-JACQUES en A. VIALA, A propos du champ littéraire: histoire, géographie, histoire littéraire. In: B. LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*, Parijs, 2001, pp. 59-74.
- (8) C. CHARLE, Histoire sociale et sociologie: un itinéraire. In: *Le Bulletin de la S.H.M.C.*, (nummer naar aanleiding van de *Table-ronde de la S.H.M.C. le 6 mars 1999*) 3-4, p. 15.
- (9) Cf. M. DEPAEPE, *De pedagogisering achterna. Aanzet tot een genealogie van de pedagogische mentaliteit in de voorbije 250 jaar*. Leuven, 1998, p. 28.

- (10) Cf. D.K. MÜLLER, F. RINGER en D. SIMONS (eds.), *The Rise of the Modern Educational System. Structural change and social reproduction, 1870-1920*, Cambridge-Parijs, 1987.
- (11) F. RINGER, *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington, 1979.
- (12) R. LOWE, Schooling as an Impediment to social mobility in nineteenth and twentieth century Britain. In: C. MAJOREK, E.V. JOHANNINGMEIER en F. SIMON (eds.), *Schooling in changing societies: historical and comparative perspectives*, Gent, 1998, (*Paedagogica Historica. International Journal of the History of Education, Supplementary Series, Volume IV*), pp. 57-69.
- (13) Cf. P. BOURDIEU, Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction. In: *Annales. Economie, Société, Civilisation* (1972) pp. 1105-1125.
- (14) P. BOURDIEU, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, 1979, p. 268.
- (15) C. LIS en H. SOLY, Beter een goede buur dan een verre vriend. Buurtschap en buurtleven in Westeuropese steden aan het eind van het Ancien Régime. In: B. DE VRIES, E. NIJHOF, L. HEERMA VAN VOSS, M. PRAK en W. VAN DEN BROEKE (eds.), *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*, (Opstellen aangeboden aan Theo Van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht), Amsterdam, 1992, pp. 81-107.
- (16) P. BOURDIEU, *Le sens pratique*, Parijs, 1980, p. 200-201.
- (17) P. BOURDIEU, *La domination masculine*, Parijs, 1998.
- (18) Cf. B. DE MUNCK, Jawoord aan een gebod? Over daders en slachtoffers van "Rapt de Séduction" in de Oostenrijkse Nederlanden. In: C. LIS en H. SOLY (eds.), *Tussen dader en slachtoffer. Jongeren en criminaliteit in historisch perspectief*, Brussel, 2001, pp. 195-226.
- (19) J.R. FARR, Cultural analysis and early modern artisans. In: G. CROSSICK (ed.), *The Artisan and the European Town, 1500-1900*, Aldershot-Brookfield, 1997, p. 59.
- (20) N. HEINICH, *Ce que l'art fait à la sociologie*, Parijs, 1998.
- (21) Van dit belangwekkende boek zijn twee versies verschenen: L. BOLTANSKI en L. THEVENOT, *Les économies de la grandeur*, Parijs, 1987; L. BOLTANSKI en L. THEVENOT, *De la justification. Les économies de la grandeur*, Parijs, 1991. Voor een kennismaking met de zogenaamde conventietheorieën, zie J.-P. DUPUY, F. EYMARD-DUVERNAY, O. FAVEREAU, A. ORLEAN, R. SALAIS en L. THEVENOT, Introduction. In: *Revue Économique*, 40(1989)2, pp. 141-145. (Inleiding tot een themanummer rond *L'économie des conventions*).
- (22) O. FAVEREAU, L'économie du sociologue ou penser (l'orthodoxie) à partir de Pierre Bourdieu. In: LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique*, pp. 255-314.
- (23) H. DECEULAER en M. JACOBS, Qualities and conventions. Guilds in 18th-century Brabant and Flanders: an extended economic perspective. In: S.R. EPSTEIN, H.-G. HAUPT, C. PONI en H. SOLY (eds.), *Guilds, Economy and Society*, Sevilla, 1998, pp. 91-107; H. DECEULAER, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800*, Amsterdam, 2001.
- (24) J. LAMOUREUX, Naissance et transformation des institutions: apports de la théorie de la régulation, de la théorie des conventions et de J.R. Commons. *Cahiers de recherche*, nr. 9608, (CRISES: Collectif de recherche sur les innovations sociales dans les entreprises et les syndicats), <http://www.er.uqam.ca/nobel/crises/9608.htm>
- (25) A. DE SWAAN, Kwaliteit is klasse. In: *Kunst en staat. Teksten (1981-1985) van Abram de Swaan over kunst en cultuur*, Amsterdam, 1990, pp. 49-70.
- (26) D. VAN DAMME, Adult learning as strategic behaviour and strategic learning as competence. In: P. ALHEIT, J. BECK, E. KAMMLER, R. TAYLOR en H. SALLING OLESEN (eds.), *lifelong learning inside and outside schools. Contributions to the second European conference on lifelong learning*, (Bremen, 25-27 February 1999), Vol. 2, Roskilde, 2000, pp. 444-472.
- (27) B. LAHIRE, De la théorie de l'habitus à une sociologie psychologique. In: LAHIRE (ed.), *Le travail sociologique*, p. 140.